

A Vigilia BESZÉLGETÉSE

THURZÓ GÁBORRAL

NÉGY SZÁMVETÉSSEN

Pest legjobb kenyerét a Rutterschmidtek sütötték a Váci utcában. A négy pékfiú életeleme volt a mûhely, kissé a játszótérs is. És mind a négyen megpróbálták „hüek maradni” a családi hagyományokhoz. Kettő pék ma is. A legnagyobbik, a Károly — azt mondják — még most is megsüt egy-egy veknit, ha szükséges. De csak a felszabadulás után dolgozott egy ideig a pékségben. Megtörtént akkor az is, hogy a jó barátoknak, kuncsaftoknak házhoz vitte a friss kenyeret, zsömlét.

— Nem szerettem a Károlyt. Amint lehetett, Gáborra változtattam. Egyébként is ez a második keresztnemem.

— És a családnév?

— Hát lehet abból író, akit úgy hívnak: Rutterschmidt? Úgy éreztem, ha író akarok lenni, teljesen más bőrbe kell bújnom. Így lettem Gábor. És Thurzó.

...Hol van már az a kenyér és az a zsömlé?

MENJ FEL KÁROLY BÁCSIHOZ!

Rutterschmidt mama az ebédnél jelentette be:

— Károly bácsi vár. Karcsikám, fel kell menned hozzá!

Karcsi engedetlen fintort vágott:

— Minek?

— *Mindenekelőtt bemutatkozni. Megmondod, hogy rokonok vagyunk: apád és ő távoli unokatestvérek.*

— Ért az irodalomhoz? Tud nekem segíteni?

Rutterschmidt mamát határozottan bosszantotta a fia:

— *Tud. Először is ő a Szent István Társulat vezérigazgatója, és most már ő az Élet főszerkesztője is. Abba biztosan írhat sz majd.*

Karcsinak felcsillant a szeme: írhat!

— És modern ember?

— *Úgy hírlík, a „vörös” Giesswein prelátus az eszménye. Amikor József Attila egyik versét megmutatták neki, felkiáltott: — Ki ez a nagy költő? Arany János óta ilyet még nem olvastam.*

Karcsi hagyta meggyőzni magát.

Másnap felkereste Erdősit.

— *Hallottam híredet — fogadta. — Örülök, hogy a Rutterschmidtek között van egy értelmes is. Miket írsz?*

— *Mindent. Kritikát, regényt, esszét, novellát. De leginkább novellát. Még nem döntöttem el, kritikus legyek-e vagy novellista.*

— *Volna kedved szerkeszteni is? Berényi Lászlóval fogsz együtt dolgozni. Igyekezz megnyerni magadnak. Egyelőre próbaként állíts össze hat számot. Hadd lássuk, mit tudsz és — mit akarsz!*

Erdösi átnyújtott egy papírlapot:

— *A szerződésed. A dátumot ne felejtse el odaírni.*

— *Hányadika is van ma? — kérdezte Karcsi.*

— *Október 16.*

— *1934.*

I. számvetés:

Katolikus-e a katolikus író?

— Anyám csodálatos asszony volt. Szinte mindent el tudott intézni. Míg élt, állandóan kordában tartott. Az üdvösségemet is megszerezte volna. Most is megesik velem, hogy ülök a szobámban, olvasok vagy vacsorázom, és hirtelen eszembe jut, jaj, hát át kell mennem anyámhoz. Megígértem neki, hogy ha hazajövök, elmondom, mit végeztem a mai napon.

— *Ez bizonyára afféle kényszerű, gyermeki kötelességből tett számvetés lehetett. A mi beszélgetésünk önkéntes, szívesen vállalt vizsgálat mai és tegnapi magunkról. Most csak az a kérdés, mersz-e még olyan őszinte lenni? És úgy és akkor, mint mikor a szíved? Meg tudod-e a kalapod emelni volt barátok előtt, akikből ellenségek lettek, és volt ellenségek előtt, akiket barátokká formált az idő?*

— Nehezet kérsz tőlem. Én már mindenhez öreg vagyok. De megpróbálhatjuk... Mert az a baj, hogy akiknek megbocsájtaniuk kellene, azok mindig a legkeményebb szívűek. Azok feledkeznek meg a leghamarabb arról, hogy sohasem az egészségeseknek kell az orvos...

— *A harmincas évek elején friss szelek kerekedtek a katolikus szellemi életben. Úgy tűnt, legalább egy elit értelmiségi csoportnak sikerült a frontáttörés: a keresztény közgondolkodást, a művészi alkotómunkát a kor színvonalára emelni.*

— Azok a friss szelek a harmincas évek elején behatoltak a konzervatív Szent István Társulat gótikus falai közé is. Ekkor újítták meg a *Katolikus Szemlé*t, ekkor vették át a csödbe jutott *Élet*et. Ide kerültem, a hetilaphoz afféle mindenesként én is. Elképzelésem az volt, hogy az újjászülető *Élet* ismét az legyen, ami nagyon fontos szerepű elődje. Tehát amellet, hogy elsősorban és természetesen a katolikus szellemiség képviselője, kapjon benne helyet az új, a fiatal magyar irodalom és tudomány. Itt közölkék — ahogy hajdan az elődben Kosztolányi, Cholnoky, Móricz és még annyian — kortársaim „melléktermékeiket”, főképpen a képes hetilapba valókat. Az se baj, ha a „melléktermék” olyan lesz, mint Móricz *Harmatos rózsája*, hogy csak egyet említek. Így került a lap

munkatársi gárdájába Szabó Zoltán, Örléy István, Mándy Iván, Sótér István, Vidor Miklós és később, akkor már mint segédszerkesztő és mindenes, Píllinszky János. Természetesen megmaradt a régi munkatársak java is, olyan tisztelt, megbecsült írók, mint Szarka Géza, Szira Béla, Dénes Gizella, Halósy Márta, Nagy Berta — s hogy egyetlen asszonyírónkat se felejtsem ki: Szili Leontin, akinek működése sokban hozzájárult ahhoz, hogy a lap a kezdeti 700 példány után 35.000 előfizetőt mondhatott magáénak. Ez talán elegendő bizonyíték arra: érdemes és helyes volt ez a megújulás. Hozhattam, akiket csak akartam. Erdősinek tetszett. Ott nőtem fel mellette. Ott váltam íróvá. Az *Élet* volt az én nagy írói-emberi iskolám.

— *Akkor még elsősorban „társadalmi” helyzetet, „rangot” jelentett az osztálylétrán katolikus írónak lenni. Az az írói csoport viszont, amelyhez tartoztál zömmel az új kort képviselő emberekből állt, akik felismerték a történelmi változás-változtatás szükségességét is. Talán ezzel magyarázható a hagyományos cégértől való szabadulási kísérletek, a kifutás nyílt és gátakal szabdalt pályákra.*

— A harmincas évek elején indulunk, lázasan vagy hívős fejjel, ki-ki a vérmérséklete szerint. Hogy példát mondjak: Rónay György volt mindig a higgadt, és én mentem mindig fejfel a falnak. Kettőnkre is hamar ráragasztották a címét: katolikus írók. Persze mi sohasem neveztük magunkat annak. Írók vagyunk: természetesen tartottuk, hogy elsősorban katolikus érdekeltségű lapoknak dolgozzunk, mert belső világunkat, élményeinket a keresztény hit motiválta. De mi úgy véltük, hogy a katolikus szó nem azt jelenti, hogy csak oda, hanem hogy mindenhová szabad belépésünk van, mert minden, ami igazán emberi — katolikus is egyben. Nahát, ha már azoknak titulálnak bennünket — gondoltuk —, tágítsuk ki a katolikus irodalom nagyon szűk körét, lépünk ki „a sekrestyéből”, nézzünk szét más tájakon is. Befogad-e például a *Nyugat*, együtt említenek-e más valló társainkkal, vagy úgy kezelnek minket is, mint — *sit venia verbo* — egy gettóirodalom képviselőit? Pályakezdésünk jó csillagzat jegyében született.

Én a Franklin Kiadó szerzője lettem, később cseréltünk Rónayval: ő mint

szerző átment a Franklinhoz, én a Révaihoz. Egyszerre három lapba írhattam: az Életbe, a vasárnapi Pesti Napló nyolcoldalas irodalmi mellékletébe és a Nemzeti Újságba. Tóth László, a felelős szerkesztő nagyon szeretett, de ha történetesen szabadságra ment, nem jöhettek a lapban. Mégpedig azért, mert a Bangha-érdekltségű Központi Sajtóvállalat, amely a Nemzeti Újságot kiadta és a Szent István Társulat között, amely az Életet jelentette meg, állandó versengés folyt. Én egyesek szemében talán a „vetélytársat” testesítettem meg.

— *Valóban új korszakról, irányváltásról azonban csak az Új Kor és a Vigilia megjelenésével beszélhetünk. A többi katolikus lapok lemaradtak, konzerválódtak, nem tudták a látottakat és ismerteket tudottá, a tudottakat élménnyé, az élményeket pedig modern, elkötelezett keresztény magatartásként közvetíteni az embereknek.*

— Aradi Zsolt, Balla Borisz, Posszonyi László, valamint Just Béla, ezek a nyughatatlan kezdeményezők megteremtették az Új Kort, majd a Vigiliát. És úgy képzelték — hozzáteszem: úgy is lett —, a Vigilia és az ő kezdeményezéseik a magyar szellemi élet szervezésévé válnak. A mi dolgunk könnyebb volt, mint az övék, az úttörőké, — mi már csatlakozhattunk, a nehezezen elődeink túljutottak. De azt se felejtjük el — az egyetlen köztünk élő, Posszonyi László a tanú rá — mennyit kellett harcolniuk méltatlan rágalmak, gyanúsítások ellen. Még az sem segített, hogy a Vigilia programadó cikkét Schütz Antal írta, és munkatársának számított a nagy papköltőtriász, Sík Sándor, Harsányi Lajos és Mécs László. Így kezdődött az erjedés, ekkor tört a katolikusnak mondott „fehér irodalomba” Maritain, Claudel, Mauriac, Bernanos, Guardini, meg a többiek. Ez aztán már egészen más képet adott arról, mi is a katolikus és mi is az irodalom, vagyis hogy mi a katolikus irodalom.

Sík Sándor megrendítő őszinteségű, Harsányi Lajoshoz írott levelében, aki afféle erdélyi mintájú katolikus Helikont akart létrehozni, szomorúan figyelmeztet rá, hogy nem érett meg az idő, fél kezén meg tudja számolni, kik azok az írók, akik nemcsak katolikusok, hanem írók is. S ez nemcsak akkor volt így — a mi indulásunkkor —, egy

emberöltővel korábban is. Sík Sándor igyekezett a rokonszenves képességű Mindszenty Gedeont a századvég magyar költészetében méltó helyére, talán túlzott buzgalommal és elnézéssel is, beiktatni. És a prózaírók öelöttük? Én Domonkos Istvánt becslöm még most is sokra, szerény helyen ugyan, de a Mikszáthok köréhez tartozik, és Andor József nevét említhetném egy másik körben, a Herczeg Ferenc körében. Nagyon igaza volt Sík Sándornak, amikor óvott egy Helikon-típusú katolikus kezdeményezéstől.

A már említett nagy „költő-triász” után pedig, nemzedéknyi késéssel, már mi következünk, ha velünk egy nemzedéknek tekintjük a nálunk idősebb Ballát, Possonyit, Aradit, Justot. Az ő erejüket azonban javarészt a hadakozás foglalta le, főleg Aradiét, Balla Borisz Mauriacon és Musilon érlelődött tehetsége hamar elfulladt, Posszonyinak is több gondot adott később az újjászervezett Vigilia szerkesztése, semhogy azon a sikeres, jelentős úton haladt volna tovább, melyet regényeivel, drámáival kezdett el. Nem szorosan kapcsolódott ehhez a csoporthoz a nagy képességű Ijjas Antal roppant, conrad-ferdinand-meyeri történelmi vízióival, megrázó külvárosi novelláival, de Fekete István sem, Dénes Gizella sem. S rajtuk — és rajtuk — kívül maradt: Sík Sándor szavait szabadon átfogalmazva — jó szándékú fél- vagy egész műkedvelők csapata.

— *Végül is: írókról beszélhetünk, akiknek tevékenységét, alkotó munkáját tudatosan vagy ösztönösen motiválhatja keresztény vagy nem keresztény hitük, ateista vagy vallásos meggyőződésük. Nincs ilyen kategória: katolikus író. Művészi-esztétikai mércék vannak; gondolkodásbeli nyitottság, ember-voltunk minősége, az elkötelezettség kultúrája — ezeknek kell megfelelni, különben mit sem ér a világnézet, nincs kisugárzása, vonzása, nem ad élményt, belső feldolgozni valót.*

— Egyetérték. S csak azt felelhetem: természetesen lehetséges katolikus szellemű irodalom. De hogy ne váljék újra se gettó-, se „sekrestye”-irodalommá, ahhoz ki kell a szűk körből törni, lerázni a tabukat, ahogy erre most már a mód is megvan. Gondoljunk csak Pusztá Sándor és Toldalagi Pál nagyhatású kötetekre, Csanád Béla verseire, Gerlei József novelláira.

EJSZAKAI SZÍNPAD

Mostanában minden éjjel újraéli az életét. Mikor leszáll a csillagos sötétség, azt hiszi, a saját ura lehet, végre kinyújtózhat a lelke és beburkolózhat bűnbánatába. De az álmok megvonják tőle a bőszen várt nyugalmat.

Mindig színházról álmodik. A darabnak ő a szerzője, a szabályszerű három felvonás az életéről szól. A főszerepet is magának osztotta ki, és a mű dramaturgiája megkívánja, hogy a halálával végződjék. Ez a büntetése: naponta temetik éjjél és hajnali három között. Csak pirkadatkor érti meg, miyen döbbenet élni.

A jelenetek, képek gyorsan peregnek. Megállíthatatlan ritmusban. A régmúlt emlékei megfomnyadtak már, de keményen a szívébe vésődtek. Egész valóját fölsebzí, ahogy vonulnak, kíméletlenül vonulnak előtte.

Gyerekkorában dadog. Beszélni tanítják. Kigyógyul belőle, de minden meg-rázkódtatásnál újból megbicsaklik a nyelve. Húszéves. Lapot csinál Rónay Györggyel: *Perspektíva* a címe: Fél évig jogra jár. Beleun. A Fővárosi Könyvtár olvasóterme gyakori találkozóhelyük: Rónay, Várkonyi Zoltán, Sidló András, a szobrász fia, Géczy Jóska és mások. Tervek, remények, csalódások. Az első novella. Az első regény. Férfi-barátságok. Magány.

Sik Sándor. Szenvedélyesen tanított: magyart, latint, görögöt. Az övék az utolsó osztály, amit vállalt. Vele mentek színházba: a szünetben elemezte a darabot. A fiatal Prohászktát is megszerettette. Három pofont kap tőle, mert háromszor belesül a Szép Ilonkába.

Az anyjával néz szembe. Családfő lesz, eltartó. Szerethet: svéd nő. Öt évi házasság. Az első színdarab. Siker. Filmek. Filmek. Kezdenek nem mellé ülni. A mélységből kiált valaki...

Az első napsugárra felriad. Mindig valami jóvátehetetlen is lerakódik benne reggelig — akár a kövület, megint egy réteg és megint egy —, amit aztán elhagyhatatlanul visz magával, bárhová indul, bárhová érkezik napközben. Ott marad keze remegésében, teste hajlásában, fennakad értelmének szűrőin is. Kínos napjai vannak, de az éjszakai még kínosabbak.

Hatvankét éve gyakorolja-rontja-szépíti az életét.

II. számvetés:

Hová tűntek a régi barátságok?

— Sokkal többen indultunk együtt, mint ahogy ma gondolnánk — ugyanazokkal vagy egymáshoz hasonló célokkal. Elsőnek hadd említsek meg két felejthetetlen halottat: Lovass Gyulát és Molnár Katát. Velünk volt Sötér István, Birkás Endre, a korán és oly érthetetlenül elhallgatott Soós László. És velünk volt — meg kell mondanom, hogy Pilinszky jóval később került, félig még diákként közénk — a méltánytalanul ritkán dicsért Toldalagi Pál.

A felszabadulás után az Élet, a Vigília, a jezsuiták, a Központi Sajtóvállalat lapjai megszűntek. 1945-ben nemcsak egy új esztendőbe, hanem egy új, gyökeresen megváltozott világba is átléptünk. Már nem volt államvallás a katolicizmus, nem voltak meg anyagi és hatalmi támaszai, előről kellett, és még nem elkésletten, kezdeni mindent.

Mi is — később még találkozzatva néha a Vigília szerkesztőségében és asztalánál — szétszakadoztunk. A frissen alakult Új Ember szerkesztőségének tagjait elsősorban — és logikusan — a hajdani Nemzeti Újság, Új Nemzedék legjobb munkatársai közül választotta. Rónay György egy ideig még a Révai Könyvkiadónál volt lektor, Toldalagi Pál eltűnt számtalan betegségeinek egyikében, Sötér István az irodalomtudományban találta meg a helyét, én pedig — sosem titkolt céloom mindig a színház, a film volt — először a Művész Színház dramaturgja lettem, majd a fordulat éve után — jókora hallgatásra kényszerítettséggel — a filmgyárhoz kerültem, később a televízióhoz.

— *Megmaradtak-e a baráti kapcsolatok?*

— A baráti kapcsolatok megmaradtak, de hol voltak már azok az idők, amikor együtt, együttesen szerkesztőségekbe rohangáltunk, közös célokat tűztünk magunk elé, olyan lelkes vál-

lalkozásba fogtunk, mint az általam is kezdeményezett *Ezüstkor*, melynek anyagi fedezetét, önzetlenül, a Szent István Társulat biztosította?! Utolsó közös munkánk — mintegy nyitásként a jövő felé — az volt, hogy házalva a szükséges anyagiakért, lehetőséget teremtetünk arra, hogy megjelenjék Pilinszky János első, vékonyka füzeté: a *Trapéz és korlát*. És ehhez hadd tegyem hozzá: már nem is voltunk olyan kezdők, s főleg olyan fiatalok. Mind kevesebbet találkoztunk, kinek-kinek megvolt a maga gondja, és — elsősorban magamra gondolok most — a maga új köre, ez új körökben pedig új feladatai. Engem leginkább a színház, a film érdekelt, itt próbáltam valamit tenni. Nem vagyok literátor-természet, engem az irodalom teljes egészében izgat, foglalkoztat, különösen azok a területek, ahol — mint Nádasdy Kálmán olyan bölcsen mondta — „még nem vágtak ki minden fát”, ilyen volt a film, ilyen a televízió. Megváltozott tehát valamennyiünk munkaterülete, más problémák, és nem éppen kicsik, téptek-gyúrtak bennünket. Hol voltak akkor már a szerkesztőségek! az asztaltársaságok! És hadd tegyem hozzá — hisz elhallgatnom nem lehet! —: hol volt az egymás iránti gyanútlan bizalom!

— *Eszerint nem belülről szakadtál el emberektől, hanem a körülmények állítottak csapdákat, akadályokat. De a körülmények nem alakulnak tőlünk függetlenül, gyöngeségeinket, csúfságainkat új környezetünkben sem vesszítjük el. S azok erősítik, hangolják a megváltozott körülmények negatív hatásait és kívánalmait. Te sosem merted teljes biztonsággal rágördíteni életedet a szimpla írói sínekre. Nyughatatlan a természeted, mindig újdonságokra vadászol, hogy kipróbáld, hogy*

megbirkózz velük. Ma mást szeretnél csinálni, mint tegnap, és holnap ismét új varázslatokra vársz. A mozgás, a csavargás lételemed. A színház, a film, a tévé kollektív műfaja, kötetlen nyüzsgése, sokkarú ölelése ezért jelentett révbé érést a számodra.

— Nemcsak mi voltunk így. Milyen izgalmas regénytéma lenne — s egyben kortörténet —, hogyan bomlottak fel más barátságok is! hogyan kovácsolódtak így-úgy újra össze! De hol volt már akkor a régi hófok?! 52-ig rejtentő nehéz idők jártak rám, akkor furcsamód tartottak a barátságok is. Ezekben a terméketlen években azzal vigasztaltam magam, hogy nem írtam sem rossz regényt, sem feleslegeset, s hogy talán jó néhány novellám túléli majd a szorongatásokat.

— *Hűség? A sokak szemében „nagy modern triász” — Rónay, Pilinszky, Thurzó — egymást-becsülete? Értése?*

— Hűtlen lettem volna a régiekhez? Nyugodt lelkiismerettel mondhatom: sohasem. Hogy félreértések eltávolítottak minket egymástól — főként filmgyári működésem idején — az tény. De én, hajdani érzelmeimben, meg nem változtam. Most kár lenne firtatni, ki és mi volt az elszakadás oka. Miért kerültünk a szükségesnél távolabb egymástól? Én mindent megtettem, amit megtehettem, hogy ez a kissé túlzón „nagy modern triásznak” nevezett baráti kapcsolat újra feléledjen. Ma — annyi év múltán rövidnek tetsző intermezzo után — ismét egymás nyelvén beszélünk Toldalagival, Pilinszkyvel. És remélem — mert úgy érzem, itt, a Vigília táján, elsősorban erre vagy kíváncsi — és bízom abban, hogy ezt a közös nyelvet újra megtaláljuk Rónay Györggyel is.

HOGYAN IMÁDKOZHAT?

Az emberek sok mindent beszélnek: ismertető jegyekkel látnak el, ilyen-olyan feladatokat rónak rád, ezt vagy azt nem a saját érdemüknek, hanem kizárólag a te különleges tetteidnek, beavatkozásodnak tulajdonítják. Én nem tudom eldönteni, mi igaz abból, amit az emberek mondanak. Annyifélet tagadnak-állítanak, egyik így, másik úgy. Ki tudja megállapítani, melyik a valódi? Kinek van igaza? Bizonytalan vagyok velük szemben és már nem tudok feltétel nélkül hinni nekik. Önmagammal is így vagyok.

Hozzád fordulok ebben a világtalan lelkiállapotban, őskőtől származó rettenetes harc ez: megmerülni végre az igazságban, az egyedüli törvény világát gyújtani magamban-másban. A felnőttek már nem vesznek ölbe, az egykorúak nem fognak kézen, hogy kamasz maradtam, üzött lettem. Oly sokan borulnak le előt-

ted, hogy kikényszerítsék a maguk döntését. Annyian imádkoznak, hogy csak nekik kedvezzen, ne másoknak. Könyörgéseikkel ostromolnak, hogy nekik higgyél, mert ők a tied. De te ugye látod gyümölcsseit a fáknak, te ismered a szomszédok szomszédját és az éhezők éhét? Nem a testét, hanem a lélekét.

Uram, felismerhető vagyok a többi ember közt!

III. számvetés:

A tiszta életű pap az ideálom — az ördög ügyvédje

— A szent című regényed okozta eddig a legtöbb bonyodalmat. Még ma is a szemedre vetik, hogy a könyv nem belső kritikaként, a katolicizmussal közösséget vállalva íródott, hanem a kívülálló ítélkező kezével. A távolságtartással pedig egy sematikus, végsőkéig leegyszerűsített tételt igyekeztél bizonyítani, melyben nem a féltés, a javító szándék fogalmazódott meg félreérthetetlen érvénnyel, hanem a megrovás, a megszegyenítő leleplezésé.

— A szent társadalmi regény, a fogalom mintegy klasszikus értelmében. Céloom nem az volt vele, hogy amolyan „kritikai” szent-életrajzot írjak. Hősömmek — és a kor áldozatának — az alakja csak ürügy, hogy leszámoljak a rejtett-magamban is kísértő múlt maradványaival. Vagyis hogy egy fikatív szenttéavatási nyomozás ürügyén megvizsgáljam a kort, melyben éltem, s melynek bűneiért-hibáiért, de talán jó tulajdonságaiért is, felelős vagyok magam is. A regény tartalma alkalmasnak látszott e kor- és önvizsgálatra. Nagyon leegyszerűsítve: mi is voltunk preláthusok, Szántay-Szinnerek, Erdélyi atyák. Nem ítélkezhettem tehát mint kívülálló, ezt nem is tehettem, hisz hívó vagyok, ha azt, hogy „hívó”, más-ként képzelem is el és vallom, mint sokan e hit képviselői. Úgy vallom — két nagy példát említek csak —, olyan kétely nélkül, mint önvallomása szerint Mauriac, Greene; és annyi társadalmi aggálllyal, mint Heinrich Böll, Evelyn Waugh, Muriel Spark.

A regényt messze Magyarországtól, egy stockholmi télen át írtam, kiszakadva hazámból, jelenéből és múltjából. Mintegy sterilen. Onnan fentről, abból a sajtóságos világból — amely egy időre második otthonom, világom lett — minden tisztában, világosabban látszott. Talán úgy mondhatnám: ez az atmoszféra, a maga belső-külső 40 fokos hidegével nemcsak kívülről hűtött, hűtött belülről is. Írás közben

került a kezembe egy német nyelvű breviárium XXIII. János pápa gondolatából. Köztük találtam ezt: „Isten azért adta az árnyékot, hogy jobban lássuk a fényt”. Ehhez tartottam magam írás közben kezdettől fogva: megmutatni ezt az árnyékot. Céloom tehát nem lehetett „a kívülálló ítélkezése”, a „megrovás”, még kevésbé a „megszegyenítő leleplezés”. A tények a Kaszap-ügyben — hadd nevezem nevén a gyereket, hisz az ő tragikus életének motívumait használtam föl — maguk voltak sajnálatosan leleplezők. Ezt nemcsak korábbi értesüléseim — beszéltem osztálytársaival, cserkész társaival — igazolták, hanem saját „detektív” kutatásom eredményei is. Meg aztán — én nem Kaszap István életregényét akartam megírni, hanem egy, a szenvedés áldozatává vált József-társasági novicius, Gregor István életének és halálának örven azt a kort, amelyben élt, szenvedett és meghalt, s amelyhez — sajnos — hozzátartoztak a klérus egy részének időszerűtlen, csodaváró és csoda-teremtő manipulációi is. Társadalmi regény írtam — ismétlem. A regény nemrég jelent meg magyarul harmadik kiadásban, de megjelent románul, lengyelül, most adták ki németül is az NDK-ban és Ausztriában. A lengyel kiadás visszhangját ismerem — még a katolikus sajtó is társadalmi regényként méltatta, a Poznanban játszott színpadi változatra az ottani érsek mondta ki a „nihil obstat”-ot. Arról nem tehettem — és megvallo- lom, örülök neki —, hogy ez a társadalmi körkép és körkép rossz vágyaiban, hiedelmeiben sértette meg a többé-kevésbé kihalóban lévő „társadalmi katolicizmus” már kétszáz éve időszerűtlen hatalmi illúzióit.

— Mit vártál a regénytől? A regény körül támadt indulatoktól? Nyilvános önvizsgálatot?

— Azt, hogy termékenyítő, hasznos vita indul majd körülötte. Azt reméltem, hogy segítem eloszlatni azt az illúziót, hogy huszonöt év elmúltán is afféle társadalmi előjogokat biztosító a mi hitünk. Már régen túl vagyok a megjelenés utáni első hónapok

levél-özöne miatti elkeseredettségen, haragon. Azok a levelek! Köztudott, hogy levelet csak az ír, aki — névvel vagy névtelenül — támadni akar. Sokkal kevesebb az, aki egyszerűen közölni akarja: szíve szerint való volt, amit írtam. Megkaptam a levélbeli elismerést is papoktól, apácáktól, világiaktól, azoktól, akik úgy érezték — jogosan, mert azt akartam! —, *én a hit becsületét akartam védeni*, és egyrészt leszámolni a „társadalmi katolicizmus-sal”, másrészt a kort, melyben élünk, megmutatni. Velük nem volt min vitáznom, csak hálás lehettem nekik. De a rágalmazók! A becstelenebb persze névtelenül, a viszonylag tisztességesebb névvel, pontos lakcímmel.

— *Nem tudni, hogy egy regény alkalmas-e ilyen nagy horderejű, az egész katolikus múltat mérlegre tevő kérdés tisztázására. Másutt zsinatok, szinodusok vitatémája, messze visszhangzó meaculpája.*

— *Én vitát vártam mindazokkal, akik nem értenek egyet regényem koncepciójával, felfogásommal. És így, és ez lett volna jó. De vajon miről vitázhattam volna azzal a Buda környéki plébánossal — nevét, faluját elfelejtettem —, aki levele elején izléstelen ostobasággal azt kérdezte: mennyit fizetett érte Kádár? Majd felsorolta — rendkívül primitíven, úgyhogy szántam szerencsétlen, rábizott híveit! — megjegyzéseit. Végül igen rosszul fogalmazott levelét azzal fejezte be: látott engem a tévében, és most már tudja, milyen a megtestesült sátán! Vagy mit kezdjek azzal a Tápió-menti lelkész-szel, aki levelében arról értesített, hogy lelkifiai azzal jöttek hozzá: „Atya, ilyen szentéletrajzokat adjon nekünk, ezek a beleválók!” S közölte: regényemet ugyan nem olvasta, de az örök kárhozát legyen érte részem. Vagy hogyan szállhatnék értelmes vitába azokkal, akik sürgették megboldogult Shvoy püspököt, indítson ellenem becsületsértési pert. A püspök úr azt írta: ő ugyan nem ismert a regénybeli püspökben magára, de ezt egy hírlapi nyilatkozáttal erősítsen meg én is.*

— *Kik voltak a modelljeid?*

— *A püspök úr valóban nem ismerhetett magára, modellem ugyanis Fraknói Vilmos püspök, a neves, bizarrul mulatságos történész volt, akinek kisdíák koromban — időtlenül öreg*

volt már! — annyit ministráltam. Erdélyi atya pedig... Én nem akartam a *modellnek hitt* Endrődy jezsuita atya tiszteletre méltó, talán vakbuzgó személyét karikírozni, legfeljebb életrajzíró stílusának naiv édeskességét, csodagyűjtő buzgalmának fattyúhajtásait. Az én Erdélyi atyám modellje egy német jezsuita, Páter Leppich, „Krisztus show-mastere”. Stockholmban hallottam prédikálni abban a feltétlen, alázatos hitű diaszpórában. A kártékony ostobaság megtestesülése volt, azóta rendi főhátósága felkérte, vonuljon vissza, működése csak árthat az ügynek, melyet képvisel. És ehhez hadd tegyem hozzá: az ügynek *nem én* ártottam, a hit ügyének a Buda környéki plébánosok, a Tápió-menti lelkészek — nem szeretnék „lelkifiai” közé tartozni! —, az agastyán Shvoy püspököt haragra és méltatlankodásra ingerlő tanácsadók ártottak — és ártnak.

— *Találkoztál-e értetlenséggel, félremagyarázással a nem-hívók körében is?*

— *Hogyne. Az egyik terézvárosi könyvtárban tartott író-olvasó találkozón néhányan azzal támadtak, hogy regényem — klerikális propaganda. A butaságnak, úgy látszik, nincs világnézete.*

— *A rossz lelkiismeretű suttogás, pletyka szerint a könyv „felsőbb tanácsra”, „agit-propos megbízásra” született.*

— *Ezt az ostobaságot nem kell megcáfolnom. Ez a pletyka — okkal hangsúlyozom — nem engem akar diszkreditálni, hanem kulturális szerveink vezetőit gyanúsítani. Ez a pletyka, ha másra nem, arra szemléletes példa — mi ellen kell hadakoznunk. És azt is hozzátenném: sajnos, még meddig. Egyet azonban nem tagadhatok: engem valóban „felsőbb tanács” bízott meg regényem megírásával. A lelkiismeretem. Negyedszázadon át foglalkoztatott a gondolat: megirni Kaszap István igazi történetét, felmutatni egy valóban hősi, nemes lélek belső arcképét, megsza-badítani alakját a rákent máztól. Első szándékom tehát egy, szent életűnek mondható ifjú életéről lehántani a rátapadt hiedelmeket, túlzásokat, belemagyarázásokat. Egy „szent” élete, de dicsfény nélkül, emberként és nem oltárképként.*

— *Valamelyik régi Vigiliában éppen te ismertetted Ida Friederika Görres megrázó könyvét Lisieux-i Kis Teréz igazi, hamisítatlan egyéniségéről.*

— Aki ezt a könyvet olvasta, csak örömet érezhetett. Az életrajzban szó sem volt az édeskés „Terézkéről”, egy hősi lélekről, nagyszabású emberről beszélt, felfedte rendjének káros, hamisító manipulációit a halála után, vagyis a „nagy üzletet”. A mű hatalmas vihart kavart az akkori Németországban, de tényeit senki meg nem cáfolhatta, épp a francia domonkos atyák szálltak síkra mellette. Ebben az ismertetésben, zárójelben, megjegyeztem: ideje lenne már az egyháztanító Pádúai Szent Antal vagy Kaszap István igazi arcát is megmutatni. Válaszként egy sereg méltatlankodó levelet kaptam akkor is, — de ugyanakkor néhány egri kispap is küldött levelet: nekem kellene megírom Kaszap István valóságos történetét. Akkor is kitértem a feladat elől, később is. S azt hiszem, igazam volt, amikor azt feleltem: egyelőre még sem a kor nem alkalmas rá — a 40-es évek végét, az 50-es évek elejét írtuk —, sem pedig én nem vagyok alkalmas. Az egyik sürgető kispap később többször felkeresett, felkeresett 1965 tavaszán is. Most már az irodalmi közszellem is alkalmas — mondta —, és talán én is. És ekkor írni kezdtem még idehaza a regényt, de a soha meg nem történt szenttéavatási eljárás fikcióját felhasználva, már nem szent-életrajzot írtam, hanem ahogy mondtam: társadalmi regényt. Hát ez volt az „agit-propos megbízás” története.

— *És a dráma-változat?*

— Stockholmban találkoztam Peter Weiss-el, a kitűnő drámaíróval, megkérdezte, min dolgozom. Erre elmeséltem neki regényem „menetét”, vagyis afféle drámai vázat. Weiss megkérdezte: miért nem dramatizálom a regénye-

met? Akkor még nem volt szándékomban, s később a Vígyszínház felkérésére, nem nagyon könnyen, „engedelmeskedtem” Peter Weiss-nek. És színre került *Az őrdög ügyvédje*.

— *Igaz az, hogy a regény kéziratát felküldted Esztergomba egyházi jóváhagyásra?*

— Egy régi-régi jó barát, egy ferences szerzetes és egy civil, protestáns barátom volt a gépirónön kívül a kézirat első olvasója. Arra kértem az atyát, mondjon véleményt egyházi szempontból, korrigálja megtevéseimet, túlzásaimat. A barátom megtette észrevételeit — apróságokra vonatkoztak javarészt —, majd elküldte egy teológiai professzornak, az pedig fel Esztergomba. Eszrevételeik ugyanazok voltak. Erről az „egyházi jóváhagyásról” csak a dráma-változat egyik előadásán értesültem Szabó Imre püspök úrtól.

— *Mi a lélektani oka annak, hogy pap-hőseid többsége egy-egy kártékony magatartás és világszemlélet kihívó példázata? Most nemcsak A szent néhány szereplőjére, hanem a Hamis pénz Sajdik atyjára, Az oroszlán torka szerzetes házfönökére és sok más novellára is gondolok. Nem mintha nem léteztek-léteznének ilyen típusok, de az előfordulás gyakorisága konfliktus jelzése lehet.*

— Valóban. Egész életemben a tiszta életű pap volt az ideálom. A felhőtlenességük, a foltnélküliségük, ártatlan szeretetük elemi szükségletemmé vált. Kerestem, kutattam utánuk. Sajnos, kevéssel, kevés ilyenrel találkoztam. Valószínűleg én voltam a rossz kereső, de az is lehet, hogy nem emberi mértékkel mértem őket.

MENTSÉGEDÜL MONDOM

A szent óta mindössze egyetlen novelláskötet jelent meg tőle: régi írásai. Írt új regényt, de visszavette a kiadótól. Új darabját — pamflet a kilencszázas évekből — visszaadta a színház. Ez most könyvalakban lát napvilágot, hátha gusztust kap rá egy másik színidirektor.

Már maga sem tudja, mikor írt új novellát. Fordít helyette, azt is ritkán, mert nem szereti a tolmácsolást. Mikszáth regényéből, A fekete városból folytatásos tv-játékot készített. De a nagy közönségsiker nem elégitette ki. Mások vállán nehéz sokáig állni. Nyújtózkodni pedig lehetetlen.

Úgy tűnik, elégedetlen önmagával. Érti, hogy A szent után többet, jobbat, de legalább ugyanolyan 'szintű munkát várnak a nevével. De azt is érzi, hogy A szenttel élete nagyobbik felét kiírta magából. Ismét felmerül benne egy régi-régi terve, hogy megírja Vörösmarty utolsó öt évének történetét, melyben a költő és a kor éppolyan modell, mint A szent hőse és környezete volt.

Érthető tehát, hogy menekülni szeretne valahová, valakihez. Ahol születésétől fogva él, nyomasztja, emészti. Szabadulni akar, kiszakadni a túlságosan is megszo-
kottból. De ehhez társat kellene találnia. Megtanulnia újra felelősen szeretni, sze-
retni újra felelősen.

Egyedül él a kutyájával.

IV. számvetés:

Magam — magam

— Érthetetlen, hogy kész regényedet visszavetted a kiadótól. Ilyenre aligha akad példa.

— Talán túl közel van még hozzád mindaz, amiről írtam benne.

— Miről szól új regényed?

— Egy évek óta halott ifjúkori barát alakját próbáltam a magam számára is megfogalmazni. Míg élt, ez nem sikerülhetett. Ő volt „a nehéz eset”, az „élhetetlen”, a mindenben és mindig „ügyetlen”. Egy emberről emlékezem meg, aki mindig megtette a kötelességét, aki becsületes volt a becs-
telenek között, naivan idealista a cél-
szerűen „praktikusok” között, aki so-
hasem tudott megalkudni sem önmagá-
val, sem másokkal, sem az éppen idő-
szerű történelmi fordulattal, melynek
cselekvően vagy szenvedőleg szereplő-
je kellett, hogy legyen. És mindig a
legtöbbet várta, nemcsak önmagától,
hanem másoktól is, és olyan követke-
zetesen, hogy ez kicsit végzetévé is
vált. Nehéz eset, mert nem arra a kor-
fordulóra alkalmas, melyben élnie ada-
dott, s melyben mindig az ellenkezőjét
cselekedte annak, amit elvártak tőle.
Egy tiszta ember tehát, egy kicsit Par-
sifal.

— A legnehezebb jó címet találni...

— Címe még nincs, de valószínűleg ez lesz: „Jelenetek egy ember életéből”.
Egy Varsó és Krakkó közti utazás né-
hány órája alatt elevenítik meg két
ember emlékei ezeket a „jeleneteket”.
Idézõjelben mondom, hogy „jelenete-
ket”, mert mindegyik egyben egy-egy
korszak, egy-egy magatartás, egy-egy
érzelem története is. Nem írtam átkom-
ponált regényt, ez a zaklatottabb, je-
lenetről jelenetre építkezés illet mon-
danivalómhoz, választott hősmöhöz,
meg aztán — ha jól emlékszem, Márai
mondta valamikor — egy regényben
mindig legkeservesebb, sokszor legfő-

lőslegesebb a kötőanyagot megírni,
mindazt, ami feltétlenül szükségesnek
látszik, hogy egy-egy döntő jelenet
megszülethessen.

— Novelláidra, regényeidre egyaránt jellemző, hogy színpadképes jelenetek sorára bontódnak föl, melyekben a le-
írások legtöbbször utasítások, rendezői
vezényszavak, a dialógusok viszik elő-
re a történetet, bonyolítják a jelleme-
k fejlődését. Mindegyik novelládban egy-
egy regény lehetősége van, jelen, múlt,
jövő szinte egyidejűleg kínálja magát,
regényeid viszont inkább novellafüzé-
rek gazdag gyűjteményének tűnnek.

— Elsősorban novellistának érzem
magam, nem ízlésem szerint való a
széles, epikai elbeszélés, szituációkban
látok, ezért „átkomponált” regényeim
is — csak A szentet emlitem példa-
ként — valójában jelenetek, olykor
már színpadon is eljátszható jelenetek
sorozatából állnak. Egy ifjú irodalom-
történész, Rónay László (egyébként ke-
resztfiam) rövidesen megjelenő, rólam
szóló monográfiájában ezért megrótt,
kényelmességet vet a szememre. Holott
ez nem kényelmesség, sőt még az olyan
novellista alkatnak is, amilyen én va-
gyok, nehéz. Csak a fölöslegről mon-
dok le. A szentben fölösleges lett volna
a prelátus és Erdélyi atya nagy
párbeszédét afféle hangulatfestéssel,
belső monológokkal fellazítanom.
Ugyanezt mondhatnám az Egy ember
vége című kisregényem java részének
mintegy színpad számára dialogizált fe-
jezeteiről is. Ez nem kényelmesség te-
hát, hanem módszer.

— Legjobb kötetedet, A rászedetteket
olvasva, úgy látom, hogy azokat a no-
vellákat válogattad össze benne, ame-
lyeket a legjellemzőbbeknek találtál
magadra, életedre nézve. Majdnem
olyan mint egy önéletírás, sors-vallo-
más szépirói tételekben. És nemcsak
tartalmilag. A kötet szerkesztése egy
regény lépcsőzetes felépítését követi, az
első novellára úgy felel az utolsó, mint
a nyitó és záró fejezet. Talán még a
könyv címét is magadra-magatokra ér-
tetted?

— Nemcsak magamat érzem rászédettnek, hanem egész nemzedékemet. És ha elhibáztottnak érzem az életemet, annak érzem nemzedékemét is. De hogy elhibáztuk volna? Hogy mi magunk lettünk volna az okai? Ez azért kicsit mégiscsak túlzás. Így kellett élnünk, *ilyen* terheket hoztunk magunkkal a múltból, *ilyen* és *ilyen* akadályok és felismerések, önvizsgálatok elé állított a történelem. Most már, túl a hatvanon, a betakarítás van hátra, a végső, a legutolsó számvetés. Sosem írtam könnyen, ha sok írásom túl könnyűnek is találhatott. Joggal, jogtalanul, az nem most derül ki. Nem vagyok az az írói típus, aki naponta óramű pontossággal ébred, felkel és reggeli után mint egy mechanizmus, 9-től ebédig veri a gépet, majd az ebéd utáni pihenőt követően a vacsoraidőig. Nekem mozognom kell, lélegzenem az életben, összeütközni a valósággal, mert az íráshoz indulatokra van szükségem — ezért volt számomra mindenkor jó iskola a színház, a film és a televízió.

— Az ihlet kiváltó oka tehát valamilyen indulatforrás, amely hevesen felfakad és ingerülten ömlik. De az alkotófolyamat nem önmagadra kirótt penitencia-e? Az élménnyel-anyaggal birkózás, formába-fogalmazásba kényszerítés nem írói vezeklés-e?

— Bizonyára észrevetted, mennyien gyónnak írásaimban, egy-egy lélek kitárulkozását — a magamét is persze — ilyen szabálytalan gyónásokban fogalmaztam meg. Az írás folytonos önvizsgálat a számomra: jól élek-e, rossz-

szul élek-e? S most azt kutatom, eleget tettem-e az ifjú Keresztúry Dezső szép intelmének — fiatal voltam akkor én is, húszéves alig —: „*azért írj, hogy megmentsd vele a lelked üdvösségét*”. Ez nagyon sokat számított nekem egész életemen át: bűnös voltam, ártatlan voltam, ember voltam, amikor és ahogy lehetett.

— *Megbocsájtották a bűneidet? Megköszönték, ha jót akartál? Méltányolták mindig emberségedet?*

— Talán. De egyet biztosan tudok: amíg élek és írok, szabadulni próbálok attól, amit rossznak, félreérthetőnek érzek magamban. Belátom azonban, mivel ember vagyok, ez örökké csak kísérlet marad, megunhatatlan és abbahagyhatatlan kísérlet. De azok, akik a legszebb traktátusokat írják a szeretetről — írók és nem írók —, akik a megértést hithű kötelességüknek tartják, sokszor csupán játszanak a szavakkal. Jól adminisztrálják szeretetüket Isten és az emberek előtt.

— *Mi hát a mentséged? A mentségünk?*

— Élünk, élünk. Én e viharos, nehéz század első negyedében születtem, és előreláthatólag az utolsó negyedében fogok meghalni. Igyekeztem megfelelni a kötelességemnek, amit magam róttam magamra, és amit a világ, a kor rótt rám, valamennyiünkre, hívókra és hitetlenekre. De te még megérheted a kétözetet is. S neked a világ talán nem alibi lesz elsősorban...

HEGYI BÉLA

Bottos Gerő: Pünkösöd